

Helsingin yliopiston kirjaston lausunto opetus- ja kulttuuriministeriölle luonnoksesta hallituksen esitykseksi laiksi tekijänoikeuslain muuttamisesta (yleisissä kirjastoissa ja korkeakouluissa tapahtuva e-kirjan ja e-äänikirjan yleisölle välittämisen korvaaminen)

Hankenumero: OKM020:00/2023

Asianumerot: VN/21217/2023

kirjaamo.okm@gov.fi

jorma.walden@gov.fi

ville.toro@gov.fi

Tiivistelmä

Kannatamme korvausta tekijöille e-kirjan ja e-äänikirjan yleisölle välittämisestä kirjastoissa. Asia on tärkeä yleisille kirjastoille, tulevalle kansalliselle E-kirjastolle, ja siellä runsaasti käytetyn aineiston tekijöille.

Tulkitsemme luonnosta hallituksen esitykseksi kuitenkin siten, että korkeakoulukirjastoissa käytetyn aineiston osalta korvausten piiriin pääsisi hyvin rajallinen määrä palveluita. Jos tekijänoikeuslakiin 38 a §:ään jätetään muotoilu ”rajoitetun ajan”, eivätkä verkkokirjahyllypalvelut kuuluisi korvauksen piiriin, käytännössä suurin osan kansainvälisiltä kustantajilta lisensoiduista e-kirjapalveluista ja keskeisiä kotimaisia palveluita jäisi korvauksen ulkopuolelle.

Tilastointi ja ennakoitavuus

Käytön tilastointi ja ennakoitavuus ovat maksettavien korvausten osalta olennaisia, joten tulevaisuuden kasvavaa e-kirjojen käyttöä ajatellen esitämme tarkentavia huomioita e-kirjojen käytöstä ja tilastoinnista. Tässä lausunnossa ilmoitetut tilastot ja havainnot koskevat Suomen suurimman tieteellisen kirjaston yli 63 000 asiakkaan e-aineistojen käyttöä (v. 2022: 30 996 tutkinto-opiskelijaa, 8 381 työntekijää sekä avoimen yliopiston 24 109 opiskelijaa, joilla ei ole tutkinto-oikeutta).

Korkeakoulukirjastoissa suurinta osaa lisensoiduista aineistoista käytetään kustantajien omilta alustoilta. Kun kustantajilta ostetaan ja lisensoidaan e-kirjoja suoraan heidän omalla alustallaan käytettäväksi, käyttö on sopimuskauden ajan pysyvää ja rajoittamatonta, joten ne eivät kuuluisi korvausten piiriin. Kirjaa voi lukea ruudulta ilman rajoitettua käyttöaika, teoksesta voi ladata itselleen tietyn sivumäärän, jossain tapauksissa jopa koko teoksen. Joissakin palveluissa e-kirjan selainkäytön rinnalla voi olla mahdollista lainaukseen rinnastettava, rajattu käyttö. Sama teos samalla alustalla laskettaisiin välillä mukaan korvauksen piiriin ja välillä ei. Todennettuja käyttömääriä ei siis pystytä ennakoimaan; ne riippuvat palvelusta, aineistojen käyttäjistä ja tilastointitavoista.

Kustantajilta ja e-aineistojen käyttöalustoilta saadaan hyvin kirjavaa käyttödataa. Vuoden v. 2022 tilastojen perusteella kirjastomme hankkimia e-kirjapalveluita käytettiin n. 1,6 miljoonaa kertaa. Pudotus edellisiin vuosiin on ollut huomattava johtuen e-aineistojen käyttöä mittaavan kansainvälisen Counter-standardin muuttumisesta:

Vuosi	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Avatut e-kirjat (milj.)	1,9	2,6	2,7	2,9	6,0	6,6	4,4	4,2	1,6

Vuonna 2022 e-kirjapalveluita lisensoitiin 44 kustantajalta, joista kotimaisia oli 5 kpl:tta. Lisäksi on kaksi kotimaista palvelua, joissa e-kirjoja käytetään rajoitettu aika eli ne täyttäsivät ehdotetun 38 a § mukaiset edellytykset korvausten maksamiselle. Näissä kahdessa palvelussa todennettuja käyttötapauksia oli yli 48 000 kpl:tta.

OKM:n järjestämässä kuulemistilaisuudessa 15.9. esitettyjen kommenttien perusteella kotimaiset verkkokirjahyllypalveluita tarjoavat kustantajat pystyvät tilastoinnissa erottamaan palveluissaan tapahtuvan teokseen tutustuminen (ns. selailukäyttö) ja varsinaisen käytön, jonka perusteella korvaus maksettaisiin. Tämä on hienoa kuulla, mutta kirjastojen kustantajilta saamissa käyttötilastoissa tämä ei vielä näy. Kustantajien ja heidän yhteistyökumppaneidensa tilastointitavat saattavat vaihtua vuosittain, ja vaihtelu voi olla suurtakin. Esimerkkinä erään kotimaisen kustantajan palvelusta saadut e-kirjojen käyttökerrat vuosilta 2020–2022:

Vuosi	Käyttökerrat
2022	150 577
2021	1 820 046
2020	801 167

Joiltakin kustantajilta käyttölukuja ei pyynnöistä huolimatta saada numeerisena datana, vaan ne saadaan kuvana tai kaaviona. Pienemmiltä kustantajilta käyttölukuja ei välttämättä saada lainkaan. Joissakin palveluissa tilastointi perustuu e-kirjoista ladattuihin erillisiin artikkeleihin. Erästä kotimaisesta oppikirjapalvelusta saatujen tietojen perusteella artikkelilatauksia oli v. 2022 ollut lähes miljoona. Osa kustantajista on käyttänyt tilastoinnissa Google Analyticsia, jolloin käyttöön tilastoituvat vain ne käyttäjät, jotka sallivat evästeiden käytön. Google Analyticsin käyttö tosin tulee vähenemään useissa EU-maissa tietosuojasäätöjen vuoksi.

Vaikka e-kirjojen käytön tilastoinnissa on omat haasteensa, emme näe realistisena paluuta pelkkään aikarajoitettuun lainaamiseen. Huolemme on, että tekijänoikeuslakiin nyt tehtävissä muutoksissa lukkiudutaan käyttötapoihin, jotka on jo todettu massakäytössä hankaliksi. Tutkimuksen ja opiskelun näkökulmasta ensisijaista on aineistojen helppo saatavuus ja käytettävyyys, joten aikarajoitettu käyttö ei ole tarkoituksenmukaista eikä toivottavaa. Mikäli lakimuutos ohjaa ei-toivottuihin käyttömuotoihin, riskinä on, että tieteellisten aineistojen käyttäjät siirtyvät etsimään aineistoja avoimesta verkosta, jossa tarjolla on myös ns. harmaita ja laittomia lähteitä. Tämä ei edistä tekijöiden aseman paranemista.

Helsingissä 20.9.2023

Minna Niemi-Grundström
ylikirjastonhoitaja
Helsingin yliopiston kirjasto